

Seterlandskap i Kjurrudalen og Vangrøftdalen.

Av Karoline Daugstad.

Seterbruket som driftsform er en godt forankret tradisjon i mange av våre dalfører og fjellnære områder. Seterdalene Kjurrudalen og Vangrøftdalen i Os i Nord-Østerdalen har i lange tider hatt en utbredt seteringsaktivitet. De fleste setrene i disse to dalene tilhører gardene i Dalsbygda i Os. Jeg har etter to somrer i dette området fått kjennskap til noe av den kulturhistorie og de tradisjonene som har sitt utspring i seterbruket.

Grunnen til at jeg tilbrakte somrene 1988 og -89 i dette området var en hovedfagsoppgave ved Geografisk institutt, Universitetet i Trondheim. Seterdrift og seterbrukets landskap var hovedtema. I løpet av disse to somrene samlet jeg opplysninger og gjorde feltregistreringer til hovedoppgaven. Fremgangsmåten var kartfesting av dagens landskap, samtaler med seterbrukere, turfolk og andre som kunne bidra med fakta og synspunkter omkring kulturlandskapet i seterstrøkene.

Utgangspunktet for arbeidet var å belyse området ut fra tre hovedspørsmål. For det første å få greie på hvilket landskap seterdrifta historisk sett hadde skapt i dette området. Dernest kartla jeg dagens seterlandskap og aktivitet for til slutt å kunne si noe om det framtidige seterlandskapet.

Med et slikt tredelt utgangspunkt har jeg fått seterlandskapet i Dalsbygda mellom to permer, gjort ferdig utdannelsen og ervervet meg en del av Nord-Østerdalens kulturhistorie. Denne artikkelen vil være et forsøk på å gi en framstilling av seterlandskapet i Kjurrudalen og Vangrøftdalen, ved hjelp av tekst og bilder.

Seterdrift har sannsynligvis vært et kulturelt innslag bjørkeskogsbeltet så lenge det har vært bosetning i dette området. De eldste gardene i Dalsbygda omtales

i jordebøker tidlig på 1500-tallet. Matrikkelen gir en pekepinn på utviklingen av bosetningen etter den tid, og vitner om en økning i bosetningen rundt midten av 1600-tallet. Denne økningen skyldes trolig Rørosverkets aktivitet som startet i dette området rundt 1650, og som ga grunnlag for flere arbeidsplasser og en større befolkning. Kombinert jordbruk og arbeid for Rørosverket var vanlig for dalsbygdingene helt til avskogningen var så omfattende at hogsten til smeltehyttene nødvendigvis måtte avta i området rundt Dalsbygda.

Gardbrukerene i Dalsbygda hadde tilgang på rike utmarksressurser. Frodige bjørkeskogsdaler, myrområder og fjellvidder inneholdt forressurser som ga grunnlag for nærmest å flytte hele gardsdrifta opp i setertraktene i sommerhalvåret.

Hver gard hadde mange setre, både vår- sommer- og høstsetre, fordelt på de to dalene. Inndelingen i ulike typer setre var tilpasset veksten og førtilgangen, og ga en maksimal utnyttelse av forressursene. Vår- og høstsetrene var plassert lengst nede i dalene der det vart tidligst grønt om våren og der veksten holdt seg lengst om høsten. Vårsetrene ble brukt inntil beitet lenger oppe i dalene var vokst fram. Da flyttet en til den høyereliggende sommersetra og var der til høstsetra ble tatt i bruk som siste stopp i setersesongen. Det kunne ofte være samme setervoll som fungerte både som vår- og sommerseter.

Dalsbygdingene har praktisert et vekselbruk mellom Kjurrudalen og Vangrøftdalen. Utmarksarealene skulle utnyttes både til sommerbeite og til å samle vinterfôr til buskapen. For å regulere denne bruken ble seterdalene brukt vekselvis til slått og beite. Dette var felles uskrevne regler for alle seterbrukerene, det ene året var det slått i Kjurrudalen og buskap og melkeproduksjon i Vangrøftdalen og neste året ble det omvendt.

Nyhaugsvollen i Kjurrudalen. Foto: forf.

På denne måten fikk beitearealene ta seg opp igjen det året det ikke var husdyr der samtidig som en unngikk krøttertråkk i slåttenga. Slåtten i setertraktene foregikk både på selve setervollen og på egnede slåtte-myrer ellers i utmarka. Gamle, skriftlige kilder forteller at så godt som alle myrer som var egnet til slåtte-land ble brukt.

Seterbruket i Kjurrudalen og Vangrøftdalen var svært utbredt til tidlig på 1900-tallet. I 1920-åra fikk seterbruket en knekk da utmarksslåtten gikk sterkt tilbake og vekselbruket mellom de to seterdalene opphørte. Hver gard gikk over til å bruke en eller to setre og mange setervoller ble lagt ned. Disse setrene kunne fortsatt bli brukt til beite for ungdyr, eller gikk helt ut

av bruk. I slike tilfeller begynte bygningsmassen å forfalle mens setervollen fikk gro igjen. Grunnen til at utmarksslåtten avtok var at dette etterhvert ble en altfor arbeidskrevende driftsform. Kulturbeiter ble vanlig på gardene fra 1920-tallet og forberginga gikk over fra slått i utmark til innmarksslått. Bruken av kraftfor økte også. Vekselbruket mellom de to dalene mistet sin funksjon ved denne overgangen fordi reguleringen av slått og beite ikke lenger var nødvendig når innmarka tok over som førressurs.

Nedleggningstendensen som begynte rundt århundreskiftet har fortsatt i ettertid. Under krigen fikk seterbruket derimot et lite oppsving. Trangere tider gjorde at tidligere nedlagte arealer igjen ble tatt i bruk,

Nygjeltvollen i Kjurrudalen. Foto: forf.

riktignok bare som et forbigående fenomen. I 1945 var det 38 setre i drift i Kjurrudalen, mens tallet i 1989 var redusert til 10 setre i drift, derav to fellessetrer.

Endret bruk av landskapet i seterdalene har forandret landskapets utseende. I seterbrukets mest aktive periode var landskapet åpent og preget av skogholt med fullvoksne bjørkestrær på grasrik bunn og åpne slåttemyrer. Beite og slått sørget for at skogen ble holdt tilbake. Ettersom intensiteten i arealbruken avtok med avtagende setring har bjørkeskogen fått større spillerom. Oppslag av vier, bjørk og andre lauvtre får slippe til, og tidligere åpne setervoller og slåttenger gror til. Dette skjer på selve setervollene og i utmarka ellers der både myrslåtten har opphørt og antall dyr på

utmarksbeite er sterkt redusert. Arealbruken i dag er konsentrert til få, store og intensivt brukte beite- og fôrarealer. Fellesbeiter utgjør seterlandskapets åpne lommer. Denne utviklingen har endret det tradisjonelle landskapet fra å være et åpent og mosaikkpreget landskap til å bli et «enten eller landskap» med tett bjørkeskog eller større, åpne flater.

Ikke bare har selve arealbruken endret seg og dermed forandret landskapet, også bygningsmassen har gjennomgått store endringer. Forfall preger mange gamle seterhus som har mistet sin funksjon som bolig og produksjonssted i setersesongen. Først og fremst har utmarksbebyggelsen fått forfalle etter at utmarks- slåtten opphørte og løer og slåttebuer ikke lenger bru-

Østenvollen i Kjurrudalen. Foto: forf.

kes. På setervollene kan seterstua bli vedlikeholdt og brukt i ferier og helger, eller bli overlatt til forfall. Nye bygningsmessige innslag dukker også opp i seterdalene, dette er både nye driftsbygninger som legger til rette for moderne melkeproduksjon og hytter på gamle setervoller og ellers i bjørkeskogen rundt setrene.

Denne utviklingen i seterbruket som jeg har skissert kan synes som et ganske så håpløst og lite oppløftende bilde av dagens situasjon for setringa i dette området. Virkeligheten er heldigvis noe mer nyansert. Det er fremdeles setring i Kjurrudalen og Vangrøftdalen, både fellesetre med moderne utstyr og mer moderat omlagt drift på de enkelte setervoller. Mange driver forproduksjon på setervollen eller på mindre arealer

like ved. Det er fremdeles aktivitet i de gamle seterhusa og mange holdes ved like.

Om dagens situasjon i seterlandskapet vurderes positivt eller negativt er et spørsmål om hva en legger i begrepet «et levende landskap». Fellesbeiter, strømdrevet melkeproduksjon og nye fritidsboliger er et moderne seterlandskap som er like naturlig for vår tid som fullseterbruk og utmarksslått var for 100 år tilbake.

Et trekk ved utviklingen er at nye interesser melder seg. Mange av disse er grunnet i seterlandskapets verdi som kulturhistorisk dokumentasjon på en utvikling i bruk av naturgrunnlaget. Turisme er en interesse som i økende grad trekkes inn i seterlandskapet, nettopp på

grunn av de kulturhistoriske verdiene, og tur-, jakt- og fiskemulighetene som setertraktene representerer. I Dalsbygda har en lenge drevet utleie av seterhus og hytter til folk i jakt- og fiskesesongen. Noen har planer om å utvide slik utleievirksomhet og restaurere gamle seterhus for utleie. På denne maten kan en få et økonomisk tilskudd til vedlikeholdsarbeidet. Negative effekter kan også melde seg ved de nye behovene i seterlandskapet. For mye tilrettelegging og ferdsel av turister kan forstyrre det tradisjonelle preget som gammel jordbruksdrift har skapt. I forhold til turisme kan en også ane generasjonsmotsetninger, den unge gardbrukeren som har strenge økonomiske krav å fylle ser på turisme som tilleggsinntekt mens den eldste generasjon er skeptisk til for sterke nye innslag som kan endre det tradisjonelle seterlandskapet.

Fra antikvarisk og kulturhistorisk hold settes seterlandskapet i bevaringssammenheng. Bygninger og landskap bør sikres overfor store endringer og ivaretas som del av vår kulturhistoriske arv. Tenker en på tradisjonelt, musealt vern som en måte å sikre kulturhisto-

riske verdier kan det bety en slags fredning av seterlandskapet med tilhørende skjøtsel og restaurering. Mange vil hevde at slik behandling gjør at en går glipp av seterlandskapets mest verdifulle, kulturhistoriske dimensjon. Påstanden er at kulturlandskap ikke kan vernes – det må brukes! I dette ligger at å holde landskap og bygninger ved like uten å trekke inn den nyttefunksjon som har skapt dette landskapet er uheldig. En bør etterstrebe å ha dyr på beite, bruke arealene til fôrproduksjon, bruke seterhusa og eventuelt leie dem ut og slik beholde landskapets levende og aktive preg.

Det mest realistiske kan synes å være en gyllen middelvei, en avveining mellom ulike interesser og behov i landskapet. Å kombinere moderne jordbruk, kulturhistorisk vern, rekreasjonsbehov og turisme er ingen lett oppgave. Seterdalene i Dalsbygda innehar likevel uten tvil kvaliteter som kan fylle disse behovene. Som en oppfordring til slutt - seterlandskapet i Kjurrudalen og Vangrøftdalen ytes ikke full rettferdighet før det oppleves ved selvsyn! God tur!